

WALENTYNA TRZCIŃSKA¹

NIEKONWENCJONALNE ŚRODKI MASOWEGO RAŻENIA JAKO ZAGROŻENIE DLA BEZPIECZEŃSTWA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH W CZASIE POKOJU

Skojarzenia, jakie przywodzi na myśl określenie „broń masowego rażenia” (dalej jako BMR) to broń o wielkiej sile niszczenia, przy tym nieselektywna, czyli taka, której działania nie można ograniczyć do konkretnych obiektów². Na ogół postrzega się ją jako narzędzie zniszczenia wymierzone w całe państwo, a nie w poszczególne społeczności lokalne, choć to one, jako podstawowy element systemu obrony cywilnej³, miałyby odegrać wiodącą rolę w wypadku ich użycia — we wczesnych fazach akcji ratunkowych i przy doraźnym minimalizowaniu skutków na swoim terenie. Czy jednak istnieje ryzyko, że niekonwencjonalne środki rażenia mogą zostać użyte na terenie Polski? Choć badania opinii publicznej wskazują, że najbardziej boimy się terroryzmu i wojny⁴, nie przekłada się to na obawy przed wiążącymi się z nimi konkretnymi zagrożeniami⁵, co niestety ma konsekwencje w postaci małego zaangażowania się w przygotowania do zwalczania skutków ataku z użyciem BMR. A użycie jej nie jest tak nieprawdopodobne, jak się wydaje na pierwszy rzut oka.

Przede wszystkim świat stał się wielobiegunowy, co sprzyja proliferacji BMR, zwłaszcza najtańszej broni chemicznej. Już nie tylko potężne bloki

¹ Dr Walentyna Trzcńska — Wydział Policyjnych Nauk Stosowanych Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie.

Adres do korespondencji: <w.trzcinska@wspol.edu.pl>.

² Zob. A. Krupa (red. prowadzący), *Encyklopedia wojskowa. Dowódcy i ich armie, historia wojen i bitew, technika wojskowa*, Warszawa 2007, t. 1, s. 112. Autorzy definicji wymieniają cztery kategorie owej broni: broń jądrowa, broń chemiczną, broń biologiczną i broń geofizyczną (rozumianą jako różne rodzaje techniki modyfikacji środowiska naturalnego w celach wrogich).

³ Terenowymi organami obrony cywilnej są wojewodowie, starostowie, wójtowie lub burmistrzowie (prezydenci miast) — art. 17 ustawy z 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. DzU z 2015 r., poz. 827.).

⁴ (JK), *Suma wszystkich strachów, czyli czego boją się Polacy?*, <<http://www.newsweek.pl/polska/czego-najbardziej-boja-sie-polacy-terroryzmu-rosji-i-uchodzcow,artykuly,394347,1.html>>, 23 sierpnia 2017 r.

⁵ Ł. Woźnicki, *Świat boi się nuklearnej wojny, w Polsce tematu nie ma*, <http://wyborcza.pl/1,76842,16103854,Swiat_boi_sie_nuklearnej_wojny__w_Polsce_tematu_nie.html>, 23 sierpnia 2017 r.

wojskowe czy armie, ale także niezbyt liczebne ugrupowania korzystające z niekonwencjonalnych taktyk prowadzenia działań wojennych (wojna partyzancka, dywersja, terroryzm) mogą dysponować taką bronią lub jej zaimprovizowanymi namiastkami. Okazało się też, że niekonwencjonalne środki rażenia można stosować także w sposób selektywny, atakując konkretne obiekty czy nawet osoby, co poszerzyło zakres ich stosowania⁶.

Nie tylko terroryści

W niniejszym artykule postanowiono przeanalizować zagrożenie, jakie mogą stanowić dla społeczności lokalnych niekonwencjonalne środki rażenia użyte w czasach względnego pokoju, w sytuacjach spoza obszaru tradycyjnej wojskowości i w działaniach motywowanych nie tylko ideologią i polityką, a więc rozumianym tradycyjnie terroryzmem. Tak poszerzone podejście nie jest nowością, poczęto je już stosować w badaniach dotyczących aktów przemocy dokonywanych przy wykorzystaniu materiałów wybuchowych i broni palnej. Odsłoniło ono daleko idące podobieństwa między samobójczymi zamachami terrorystycznymi i wielokrotnymi zabójstwami typu strzelaniny w szkołach⁷; jak się wydaje, takie spojrzenie może przynieść korzyści również w analizie ataków dokonywanych przy pomocy niekonwencjonalnych środków rażenia, gdyż i tu widać zbieżności.

Termin „terroryzm” jest wieloznaczny. Jako że termin „terroryzm” ma wyraźnie negatywną konotację, zwolennicy organizacji czy ruchów posługujących się metodami terrorystycznymi nie używają go dla określenia popieranego przez siebie działań⁸. Bardziej neutralne definicje określają terroryzm na przykład jako „formę użycia przemocy, która zorientowana jest na jej pośrednie efekty”, czyli nie na skutki fizyczne, ale na psychiczne konsekwencje⁹. Aby uniknąć sporów ideologicznych, w merytorycznych analizach używa się niekiedy terminu „konflikt (działanie, zagrożenie) asymetryczne”, obejmującego nie tylko terroryzm, ale i walkę z nim, wojny partyzanckie, powstania — oraz ich zwalczanie¹⁰.

⁶ Np. zabójstwo Kim Dzong Nama, brata przywódcy Korei Północnej (i prawdopodobnie na jego zlecenie), przy pomocy gazu bojowego VX na lotnisku w Malezji w 2017 r. P. Strzałkowski, *Brata Kim Dzong Una zamordowano gazem bojowym. Po tym jego syn pojawił się w tajemniczym nagraniu*, <<http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114881,21531173,brata-kim-dzong-una-zamordowano-gazem-bojowym-po-tym-jego.html>>, 21 sierpnia 2017 r.

⁷ Zob. np. A. Lankford, *The myth of martyrdom. What really drives suicide bombers, rampage shooters, and other self-destructive killers*, New York 2013.

⁸ Z drugiej strony mianem terrorystów w celu ich zdyskredytowania określa się niekiedy osoby działające metodami pokojowymi i niezorientowanymi na przemoc i zastraszanie.

⁹ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2007, s. 470.

¹⁰ M. Madej, *Zagrożenia asymetryczne bezpieczeństwa państw obszaru transatlantyckiego*, Warszawa 2007.

W definicjach terroryzmu czy zagrożeń asymetrycznych na ogół pojawia się wyróżnik politycznych i ideologicznych motywów działania. Jednak skutki podobne do zamachów terrorystycznych mogą też mieć działania sprawców działających z innych pobudek, u których motywy ideologiczne w różnym stopniu splatają się z zaburzeniami emocjonalnymi, czy nawet przestępców ekonomicznych. Analizując zagadnienie, należałoby zwrócić uwagę na specyficzny rodzaj wielokrotnych zabójców, czasem określane w tłumaczeniach z języka angielskiego nieco niezręcznie jako zabójcy masowi. W Polsce nie są oni zjawiskiem na tyle obecnym w praktyce czy literaturze przedmiotu, by ukształtowała się powszechnie przyjęta terminologia odnosząca się do ich działań. Inaczej ma się sprawa w USA, gdzie powszechność zjawiska zmusiła do sprecyzowania słownictwa. Według definicji wypracowanych w National Center for the Analysis of Violent Crime FBI obiektem zainteresowania niniejszego artykułu byłyby przede wszystkim trzy specyficzne rodzaje zabójstw wielokrotnych: *mass murder* (zabójstwo masowe) — zabójstwa co najmniej dwóch osób dokonane przez tego samego sprawcę (sprawców), w trakcie tego samego incydentu, bez widocznej przerwy (*cooling off*) pomiędzy zabójstwami, w tym samym miejscu; *spree-murder* (po polsku brzmiałoby to mniej więcej zabójczy rajd) — czyli zabójstwo co najmniej dwóch osób, dokonane przez tego samego sprawcę (sprawców), w krótkim czasie, w związku z tym samym incydem, w różnych miejscach¹¹; oraz *serial murder* (zabójstwo seryjne) — zabójstwo co najmniej trzech¹² osób, dokonane przez tego samego sprawcę (sprawców), w oddzielnych incydentach, z okresami przerwy pomiędzy nimi¹³. Niekiedy dla podkreślenia specyfiki przedmiotowej danego masowego zabójstwa czy „zabójczego rajdu” wyróżnia się: zabójstwo rodzinne, strzelaninę w szkole, strzelaninę w miejscu pracy, incydent w jednostce wojskowej¹⁴.

Dażąc do maksymalizacji efektów i minimalizacji nakładów i ryzyka, terroryści i masowi zabójcy, niezależnie od rodzaju ich motywacji, zaczęli poszerzać repertuar stosowanych środków. Ułatwiają im zadanie rozwój techniki i rosnąca złożoność organizmów państwowych i miejskich, coraz

¹¹ Dla określenia pierwszego i drugiego rodzaju zabójstw niektórzy autorzy używają określenia *rampagemurder*.

¹² Tu zauważono brak powszechnej zgody, jako że część zajmujących się zagadnieniem optowała za uznaniem za seryjne zabójstwo już dwóch osób.

¹³ R.J. Morton M.A. Hiltz, *Behavioral Analysis Unit, Serial murder. Multi-disciplinary perspectives for investigators*, <<http://www.fbi.gov/stats-services/publications/serial-murder/serial-murder-july-2008-pdf>>, 10 sierpnia 2017 r.

¹⁴ Typologia ta, choć nie mówi się o tym wprost, została skonstruowana w odniesieniu do sprawców o motywach pozapolitycznych. Tym niemniej liczba ofiar i efekt psychologiczny działań tak definiowanego wielokrotnego zabójcy mogą być porównywalne ze skutkami działań terrorystycznych; Woo Bum-Kon, południowokoreański policjant, który pod wpływem niemożności poradzenia sobie z problemami osobistymi w ciągu jednej nocy w 1982 r. zabił przy użyciu broni palnej i granatów 56 i zranił 35 osób (następnie popełnił samobójstwo). Zob. *South Korean shootings led minister to resigne*, „The New York Times”, <<http://www.nytimes.com/1982/04/29/world/around-the-world-south-korean-shootings-lead-minister-to-resign.html>>, 10 sierpnia 2017 r.

większa współzależność organizacji, struktur oraz mechanizmów funkcjonowania współczesnych społeczeństw. Świat znalazła się bowiem w sytuacji, w której masową skalę zniszczeń i ofiar można spowodować bez zewnętrznego wsparcia, w stosunkowo prosty sposób, niewielkimi nakładami, działając środkami niemieszczącymi się we wcześniejszych definicjach broni masowego rażenia¹⁵. Zmusiło to do poszerzenia definicji BMR. Obecnie terminem tym poza tradycyjną triadą broni nuklearnej, chemicznej i biologicznej obejmuje się także takie niekonwencjonalne środki oddziaływania, jak broń radiologiczna, konwencjonalne środki wybuchowe (zwłaszcza te o dużej mocy), środki/urządzenia zapalające czy technologie informatyczne (IT)¹⁶. W niniejszym artykule postanowiono skoncentrować się na atakach dokonywanych za pomocą środków nuklearnych, biologicznych i chemicznych.

Broń masowego rażenia: niedopowiedzenia i tajemnice

Badacz zagadnień związanych z użyciem niekonwencjonalnych środków rażenia napotyka poważny problem związany z weryfikacją danych. Po części wynika to z chęci ukrycia technicznych szczegółów przed osobami, które chciałyby je wykorzystać w niecnym celu, po części chodzi o uniknięcie potępienia lub odwrotnie — o wywarcie propagandowego wrażenia. W rezultacie poruszamy się w sferze domniemań, a źródła pochodzące od różnych zainteresowanych stron (zarówno podmiotów państwowych, jak i pozapaństwowych) podają sprzeczne dane. Jeśli nawet jakąś pewność mają rządy czy wywiady, opinia publiczna dysponuje wyłącznie przypuszczeniami. Kraje i ugrupowania oskarżane o użycie BMR z zasady odrzucają lub minimalizują oskarżenia o tego rodzaju działanie¹⁷.

¹⁵ W ataku terrorystycznym z 11 września 2001 r. na World Trade Center ogromne zniszczenia (2753 ofiary śmiertelne, wielu rannych, milionowe straty materialne — <<https://www.wprost.pl/swiat/10069242/Po-16-latach-od-ataku-na-World-Trade-Center-zidentyfikowano-jedna-z-ofiar.html>>, 21 sierpnia 2017 r.) spowodowano, posługując się nie bronią masowego rażenia, lecz nieuzbrojonymi, choć zatankowanymi samolotami pasażerskimi. Zamachowiec, który w Nicei 14 lipca 2015 r. w trakcie rajdu rozpedzonej ciężarówki zabił 86 osób i zranił 200 pokazał, że można zabijać na skalę masową dysponując tak powszechnie dostępnym obiektem codziennego użytku, jak samochód, stając się niechlubną inspiracją dla licznych naśladowców. mr, *Francja: rocznica zamachu w Nicei. Zginęło w nim 86 osób*, <<http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1788593,Francja-rocznica-zamachu-w-Nicei-Zginelo-w-nim-86-osob>>, 19 sierpnia 2017 r.

¹⁶ Zob. FEMA, *Emergency response to terrorism. Self-study*, June 1999, s. 25, <<http://www.usfa.fema.gov/downloads/pdf/publications/ertss.pdf>>, 20 października 2013 r.

¹⁷ Wciąż dyskusyjny pozostaje choćby fakt użycia (lub nie) przez USA broni biologicznej w trakcie wojny koreańskiej, a ze spraw bardziej współczesnych — pełen obraz dotyczący posiadania i wykorzystywania broni chemicznej przez strony wojny domowej w Syrii.

Zdarzają się też posądzenia co najmniej pochopne, o ile nie będące rozmyślnym czarnym PR¹⁸. Wiele niedopowiedzeń funkcjonuje w odniesieniu do niekonwencjonalnych środków rażenia posiadanych czy użytych przez podmioty pozapaństwowe. W części potwierdzonych incydentów nie wykryto sprawców (a przynajmniej nie upubliczniono ich wykrycia), w licznych sprawach wykrytych i upublicznionych — pozostały niewyjaśnione wątpliwości. Nic dziwnego, że niekonwencjonalne środki rażenia zagościły w świecie teorii spiskowych i miejskich legend. Pokazuje to sprawa słynnej w latach 90. „czerwonej rtęci” — hipotetycznego materiału do budowy broni jądrowej¹⁹, której istnienia nie potwierdzono, co jednak nie zapobiegło całkiem poważnym próbom handlowania nią i procesom sądowym o ten handel²⁰.

Broń nuklearna (jądrowa)

Broń nuklearna definiowana jest jako „broń o działaniu wybuchowym, polegającym na wyzwoleniu w bardzo krótkim czasie ogromnej ilości energii jądrowej”²¹. Głównymi czynnikami rażącymi wybuchu jądrowego są:

¹⁸ Na przykład nieprawdziwe oskarżenie reżimu Saddama Husseina o przygotowania do użycia broni chemicznej dla wielu państw, w tym Polski, stało się bodźcem do udziału w zbrojnej interwencji przeciwko Irakowi w 2003 r.

¹⁹ Istnienia czerwonej rtęci oficjalnie nie potwierdzono. Funkcjonują trzy sprzeczne ze sobą teorie, w jaki sposób miałyby działać: pierwsza głosi, że chodzi o silny materiał wybuchowy, druga — że pod tą nazwą kryje się czysty pluton czy uran, a trzecia, że mowa o polimerze, w którym w atomach rtęci może zachodzić zmiana poziomu energetycznego elektronów, co powodowałoby emisję silnej dawki energii, co z kolei posłużyć może zainicjowaniu wybuchu jądrowego. Ch. Summers, *What is red mercury?*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/5176382.stm>, 10 sierpnia 2017 r.

²⁰ W 2004 r. w Wielkiej Brytanii aresztowano trzech mężczyzn próbujących kupić od funkcjonującego „pod przykrywką” reportera kilogram „czerwonej rtęci”. Zatrzymani wyparli się chęci nabycia materiału radioaktywnego czy trującego i wszelkich związków z terroryzmem, twierdząc, że miała miejsce pomyłka, gdyż oni szukali występującego pod nazwą „czerwona rtęć” lekarstwa na potencję. Co ciekawe, prokurator występujący w sprawie był zdania, że choć eksperci nie potwierdzają istnienia czerwonej rtęci jako materiału do budowy broni, nie ma to znaczenia dla kwalifikacji prawnej usiłowania jej kupna. *Terror accused in 'mercurysting'*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/4943122.stm>, 10 sierpnia 2017 r. Sąd tego braku wątpliwości nie podzielił i w czerwcu 2006 r. uniewinnił oskarżonych od zarzutów związanych z terroryzmem: *Trio cleared of red mercury plot*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/5176522.stm>, 10 sierpnia 2017 r.

²¹ A. Krupa (red. prowadzący), *Encyklopedia wojskowa...*, wyd. cyt., s. 112. Autorzy rozróżniają trzy rodzaje tej broni: atomową, w której energia jest wyzwolana wskutek rozszczepienia jąder uranu 233 lub 235 albo plutonu 239; termojądrową, w której energia wydziela się w dwóch fazach: rozszczepienia jąder uranu 235 i syntezy jąder izotopów lekkich, najczęściej wodoru, oraz wodorowo-uranową, w której energia wyzwolana jest w reakcji trójfazowej: rozszczepienia jąder uranu 235, syntezy jąder izotopów lekkich, rozszczepienia jąder uranu 238. Odmiana

fala uderzeniowa, promieniowanie cieplne, promieniowanie przenikliwe (gamma i neutronowe), impuls elektromagnetyczny, skażenie promieniotwórcze. W chwili obecnej oficjalnie broń atomową posiadają: USA, Rosja, Wielka Brytania, Francja, Chiny, Indie, Pakistan, Korea Północna²², a nieoficjalnie (nigdy tego faktu nie potwierdził) — Izrael. Niekiedy pojawiają się przypuszczenia, że poradziecką bronią jądrową dysponują Kazachstan i Białoruś (Ukraina „swoje” bomby poradzieckie zutyliizowała). Jak się powszechnie ocenia, dość zaawansowane są prace nad programem stworzenia broni jądrowej w Iranie. Wraz z końcem zimnej wojny i depolaryzacją świata zagrożenie bronią nuklearną dla Europy jakiś czas zmniejszało się²³. Niestety, w Azji zagrożenie trwa, a nawet się powiększa (groźba konfliktu pomiędzy Indiami a Pakistanem, nieprzewidywalność Korei Północnej). Innym problemem jest ryzyko użycia broni jądrowej przez podmioty pozapaństwowe. Nie jest ono jednak tak wysokie, jak pokazują filmy akcji. Hipotetycznie podmioty pozapaństwowe mogą wejść w posiadanie broni jądrowej na trzy sposoby: samodzielnie wytwarzając zaimprovizowane urządzenie nuklearne (dalej określane jako IND), kradnąc lub kupując na czarnym rynku gotową bombę i wreszcie — otrzymując taką od posiadającego ją podmiotu państwowego. Samodzielne wytworzenie IND nie jest proste²⁴, wymaga czasu, istotnych nakładów finansowych, specjalistycznej wiedzy i umiejętności, bardzo wysokiej precyzji wykonania, i wreszcie — materiału rozszczepialnego w odpowiedniej ilości i o odpowiedniej jakości. Przy tym wszystkim efekt byłby niepewny, a siła wybuchu, gdyby do niego doszło, niezbyt duża, porównywalna z użyciem ładunku konwencjonalnego (efekt psychologiczny, trzeba przyznać, byłby jednak bardzo silny). Przekazanie podmiotowi pozapaństwowemu broni jądrowej przez posiadające ją państwo także jest mało prawdopodobne, z racji niewielkiej liczby takich państw, braku ewentualnych korzyści dla „darczyńcy” i niemal pewnych sankcji reszty świata wobec niego. Kradzież lub kupno broni jądrowej na czarnym rynku wydają się najbardziej dostępną metodą, choć prawdopodobieństwo takiego zdarzenia też oceniane jest jako znikome²⁵. Ze względu na trudności ze zdobyciem i transportem

broni termojądrowej, w której podstawowym czynnikiem rażącym jest promieniowanie neutronowe, nazywana jest bronią neutronową; niszczy ona głównie organizmy żywe, zachowując większość infrastruktury zaatakowanego terytorium.

²² Korea Północna oficjalnie przyznaje się do posiadania broni nuklearnej, dokonywała podziemnych prób jądrowych, lecz na ogół ocenia się, że ze względów technologicznych koreańska bomba jądrowa na razie nie nadaje się do wojskowego użycia, gdyż nie jest wystarczająco zminiaturyzowana i przetestowana.

²³ Uważa się, że narastające ostatnio napięcie polityczne między Rosją a państwami zachodnimi ponownie zwiększyło zagrożenie wojną jądrową dla Europy.

²⁴ Mimo że schemat takiego urządzenia łatwo znaleźć w Internecie.

²⁵ M. Madej, *Zagrożenia asymetryczne...*, wyd. cyt., s. 272–273. Prawdopodobieństwo to znacząco by wzrosło wraz z rozpadem systemu władzy w takim państwie. Wciąż jednak pozostają ograniczenia logistyczne — skradzioną sporej wielkości bombę trzeba by było dostarczyć na miejsce ataku. Dlatego wielkie obawy budzą tzw. bomby walizkowe — małogabarytowe ładunki taktyczne, przez pewien czas

broni nuklearnej oraz nieselektywnością jej działania, trudno sobie wyobrazić posłużenie się nią w celach kryminalnych; mało prawdopodobne jest też wejście w jej posiadanie przez masowych zabójców. Inaczej ma się sprawa z bronią radiologiczną.

Broń radiologiczna

Początkowo broń ta była zaliczana do broni nuklearnej²⁶. Istnieją dwa rozumienia tego terminu — jako radiologicznego urządzenia emitującego²⁷ i jako urządzenia dyspersyjnego, czyli tzw. brudnej bomby wysadzanej za pomocą tradycyjnych materiałów wybuchowych, ale uzbrojonej dodatkowo w substancje radioaktywne rozrzucone podczas wybuchu i skażające teren²⁸. W obu wersjach broń radiologiczna jest swego rodzaju substytutem broni nuklearnej, i choć nie dorównuje tamtej ani siłą rażenia, ani konsekwencjami, może mieć podobną siłę oddziaływania psychologicznego, a jest o wiele łatwiejsza do zdobycia²⁹. Można ją wykonać, nie tylko stosując wydajne substancje wykorzystywane w bombach jądrowych, ale i mniej wydajny, ale łatwiej dostępny materiał radioaktywny, stosowany w medycynie lub przemyśle albo np. odpady radioaktywne.

Broń radiologiczna bywała już wykorzystywana przez organizacje terrorystyczne. W listopadzie 1995 r. w Parku Izmailowskim w Moskwie terroryści czeczeńscy umieścili dyspersyjne urządzenie radiologiczne, zawierające niewielką ilość cezu 137. Powiadomili dziennikarzy, samego urządzenia nie zdetonowano³⁰. W 1998 r. podobny ładunek radioaktywny przymocowany do materiału wybuchowego znaleziono przy linii kolejowej w Argun koło Groznego w Czeczenii. Wielkie obawy specjalistów od broni masowego rażenia na świecie w 2014 r. wzbudziło zajęcie przez ISIS Mosulu; w mieście tym znajdowało się wówczas co najmniej kilka urządzeń medycznych z ładunkami kobaltu 60, nie licząc wielu urządzeń przemysłowych z mniej niebezpiecznymi izotopami. Wszystkie mogły posłużyć do budowy brudnych bomb. Wydaje się jednak, że świat miał szczęście — nietknięty kobalt odnaleziono po odbiciu miasta przez irackie wojska rządowe w 2017 r.³¹, bomb

produkowane w ZSRR i USA; oficjalnie wszystkie wytworzone zostały zutyliczowane, pojawiają się jednak głosy, że część tych ładunków znalazła się poza systemem państwowej kontroli. Zob. B. Hołyst, *Kryminologia...*, wyd. cyt., s. 486–490.

²⁶ Wspominana wcześniej *Encyklopedia wojskowa* w ogóle nie zawiera hasła „broń radiologiczna”.

²⁷ H. Zgólkowa, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 5, Poznań 1995, s. 261–262.

²⁸ B. Hołyst, *Terroryzm*, t. 1, Warszawa 2011, s. 148.

²⁹ M. Madej, *Zagrożenia asymetryczne...*, wyd. cyt., s. 282–283.

³⁰ IAEA, *Inadequate Control of World's Radioactive Sources* <<http://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/2002/prn0209.shtml>>, 10 sierpnia 2017 r.

³¹ J. Warrick, L. Morris, *How Isis nearly stumbled ingredients for “dirty bomb”*, “The Washington Post”, <<https://www.washingtonpost.com/world/national-security/how-isis-nearly-stumbled-on-the-ingredients-for-a-dirty-bom->

nie skonstruowano, tak samo jak wbrew pewnym poszlakom najwyraźniej nie skonstruowali ich afgańscy talibowie³². Były też zdarzenia niewyjaśnione, być może z terroryzmem w tle. Na przykład w 2001 r. w Gruzji trzech drwali znalazło w lesie emitujące ciepło kontenery, jak się później okazało, zawierające wyjątkowo niebezpieczny izotop — stront 90; próbowali użyć ich do ogrzewania się, co doprowadziło do poważnych poparzeń. Pochodzenia ani przeznaczenia kontenerów nie ustalono. Materiał radiologiczny był też już wykorzystywany w przestępstwach kryminalnych. Literatura przedmiotu podaje szereg przykładów zamachu na życie i zdrowie przy wykorzystaniu materiałów radiologicznych, łącznie ze znęcaniem się nad dzieckiem³³; uwagę zwraca fakt, że dużą ich część stanowiły incydenty wymierzone w przełożonych, zawodowych konkurentów czy kolegów w miejscu pracy. W 1993 r. wskutek napromieniowania przez radioaktywny ładunek ukryty w fotelu w gabinecie zmarł dyrektor moskiewskiej fabryki Kartonara, V. Kaplun; motywy nie są znane, sprawcy również, nie wiadomo też, czy V. Kaplun stał się ofiarą przypadkowo, czy jego śmierć zaplanowano³⁴. Także w USA w 2004 r. miał miejsce przypadek umieszczenia materiału radioaktywnego w fotelu dyrektora; chodziło o szefa kliniki diagnostyki medycznej. Kradzież materiału z jednego z urządzeń tejże kliniki odkryto, nim ładunek wyrządził poważniejsze szkody³⁵. Prawdopodobnie ofiarą zamachu radiologicznego była Karen Silkwood, technik-chemik i słynna działaczka związkowa z zakładu Kerr-McGee Cimarron Fuel Fabrication Site. W 1974 r. zaniepokojona zaniedbaniami pracodawcy w kwestii bezpieczeństwa pracowników swej firmy doprowadziła do zeznań przed Komisją Energii Atomowej; w trakcie sprawy okazało się, że i ona, i jej dom zostały w niewyjaśniony sposób skażone radioaktywnym plutonem; niedługo po tym (sprawa skażenia była w sądzie) Silkwood zginęła w dość tajemniczym wypadku drogowym, a zgromadzone przez nią dokumenty zniknęły.

Poważne następstwa dla lokalnych społeczności może mieć nieświadoma kradzież materiałów radioaktywnych stanowiących element złomowanego sprzętu, np. medycznego; w 1987 r. w Goiânia (Brazylia) w następstwie takiego zdarzenia skażeniu radioaktywnym cezem z pojemnika wyniesionego jako złom z opuszczonej kliniki leczenia raka uległo 240

b/2017/07/22/6a966746-6e31-11e7-b9e2-2056e768a7e5_story.html?utm_term=.6c96281184db>, 21 sierpnia 2017 r.

³² W 2003 r. w Heracie w Afganistanie odnaleziono dokumenty, które doprowadziły specjalistów do wniosku, że al-Kaidzie udało się skonstruować niewielką brudną bombę; samej bomby jednak nie znaleziono. L. Krock, R. Deusser, *Dirty bomb*, <<http://www.pbs.org/wgbh/nova/dirtybomb/chrono.html>>, 10 sierpnia 2017 r.

³³ Ch. Streeper, M. Lombardi, L. Cantreel, *LA-UR 07-3686 Nefarious Uses of Radioactive Materials*, <<http://www.johnstonsarchive.net/nuclear/radevents/LAUR073686.pdf>>; <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1055_web.pdf>, 21 października 2013 r.

³⁴ L.A. Ilyin i in., *Early Medical Consequences of Radiation Incidents in the Former URRS Territory*, <<http://irpa11.irpa.net/pdfs/7c20.pdf>>, 10 sierpnia 2017 r.

³⁵ *Radioactive material found in clinic chief's chair*, CNN.com 21 October 2004, <<http://edition.cnn.com/2004/US/10/21/nuke.materials/>>, 10 sierpnia 2017 r.

osób, z czego 4 zmarły. To tylko najpoważniejszy wypadek, incydentów na mniejszą skalę było o wiele więcej; Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej wciąż apeluje o staranniejszy nadzór nad złomowaniem urządzeń z radioaktywnymi elementami³⁶. Także w Polsce od czasu do czasu słychać w mediach apele związane z poszukiwaniem skradzionych czy zagubionych urządzeń zawierających materiały promieniotwórcze.

Broń biologiczna

Broń biologiczno to „żywe organizmy (bakterie, wirusy, pierwotniaki, grzyby) oraz wytwarzane przez nie substancje, a także niektóre organizmy wyższe (zakażone gryzonie, owady) wraz ze środkami ich przenoszenia i rozprzestrzeniania, przeznaczone do wywoływania masowych chorób zakaźnych (epidemii) ludzi, zwierząt i roślinności”³⁷. Broń biologiczną (a także chemiczną) definiuje się na dwa sposoby: w węższym rozumieniu są to środki już uzbrojone, czyli o parametrach fizykochemicznych pozwalających na natychmiastowe zastosowanie w regularnych działaniach zbrojnych, w rozumieniu szerszym — także innego rodzaju szkodliwe substancje, niespełniające powyższych warunków³⁸. W niniejszym artykule przyjęto rozumienie szersze.

Początków użycia broni biologicznej dopatruje się w średniowieczu, gdy to podczas oblężenia Kaffy na Krymie tatarskie wojska przy użyciu kaptułu obrzuciły miasto ciałami zmarłych na dżumę współplemieńców. Epidemia przeniosła się do miasta i jego obrońcy skapitulowali³⁹. Koce chorych na ospę czy odrę wielokrotnie wykorzystywano do niszczenia plemion indiańskich w obu Amerykach⁴⁰. Pierwsze epidemie były dziełem przypadku, koce, wcześniej używane przez chorych, trafiały do Indian drogą wymiany, następne powodowano już umyślnie z inicjatywy osadników czy lokalnych dowódców wojskowych (brak dowodów, że była to działalność rządów).

Regularne badania nad bronią biologiczną podjęto podczas I wojny światowej, Niemcy posłużyli się nią wówczas kilkakrotnie w akcjach sabotażowych do niszczenia zwierząt transportowych wroga, ale rezultaty nie były szczególnie imponujące. W czasie II wojny światowej badania nad tą bronią rozwinięto w wielu krajach (m.in. w Niemczech, Wielkiej Brytanii, USA, Japonii i ZSRR), jednak już jako nad środkiem wymierzonym już w ludzi. W niesławnej japońskiej jednostce 731 produkowano bakterie węgliką, dżumy, salmonelli i cholery, testując na ludziach (głównie cywilnej ludności chińskiej i jeńcach wojennych) różne sposoby roznoszenia tych chorób. Chińczycy szacują, że w trakcie takich testów zabito nawet do 270 tys. ich rodaków. Po wojnie wyścig zbrojeń toczył się także w odniesieniu do broni biologicznej, zdarzały się śmiertelne wypadki jako skutki

³⁶ IAEA, *Inadequate Control...*, wyd. cyt.

³⁷ A. Krupa (red. prowadzący), *Encyklopedia wojskowa...*, wyd. cyt., s. 112.

³⁸ M. Madej, *Zagrożenia asymetryczne...*, wyd. cyt., s. 290.

³⁹ K. Langbein, Ch. Skalnik, I. Smolak, *Bioterroryzm*, Warszawa 2003, s. 56.

⁴⁰ Tamże, s. 57–61.

uboczne doświadczeń — nie ma pewności, że doszło do jej użycia na polu walki⁴¹. Odnotować można też niekonwencjonalne użycie broni biologicznej na zlecenie państwa — śmiertelne zatrucie w 1978 r. bułgarskiego opozycjonisty-emigranta rycyną zaaplikowaną przy pomocy końcówki parasola, dzieło służb specjalnych Bułgarii i ZSRR⁴².

Odnotowano też szereg incydentów związanych z użyciem broni biologicznej przez podmioty pozapaństwowe. Jeden z incydentów był wymierzony w społeczność lokalną i chodziło w nim o przejęcie władzy. W 1984 r. w The Dalles w Oregonie członkowie sekty założonej przez Bhagwana Shree Rajneesha usiłowali wpłynąć na frekwencję w lokalnych wyborach, skażając bakteriami salmonelli żywność i bary sałatkowe w 10 restauracjach. Zainfekowano 751 osób, ale wyniku wyborów to nie zmieniło w istotny sposób, sekta nie osiągnęła oczekiwanych rezultatów. Co ciekawe, Wydział Zdrowia Publicznego Oregonu początkowo nie rozpoznał ataku bakteriologicznego; uznano, że zakażenie spowodowane było nieprzestrzeganiem zasad higieny w jadalniach (personel tychże znalazł się wśród pierwszych ofiar); tylko podejrzliwość i upór kongresmena Jamesa H. Weavera doprowadziły do odkrycia prawdy o zamachu. Okazało się, że sekta planowała dalsze ataki, także przy użyciu innych mikroorganizmów i substancji chemicznych. Kolejna przymiarka do wykorzystania broni biologicznej również była dziełem ekstremistycznego ruchu religijnego, tym razem japońskiego, bardziej znanego z użycia broni chemicznej Aum Shinrikyō (Najwyższa Prawda). Jego członkowie dokonali co najmniej 10 prób rozpylenia broni biologicznej w aerozolu (z tego, co wiadomo, żadna się nie powiodła); w lokalach sekty znaleziono toksynę botulinową, zarazki węgliku, gorączki Q, wirus Ebola, a oprócz tego sarin, VX i cyjanowodór). I wreszcie, „Amerithrax” — sprawa listów zawierających przetrwalniki węgliku. Listy, które oprócz węgliku zawierały hasła sugerujące związki z ekstremizmem islamskim, zaczęto wysyłać w tydzień po zamachu na World Trade Center we wrześniu 2001 r. Adresowane były do wybranych redakcji i senatorów. W rezultacie zarażone zostały 22 osoby, z czego 5 zmarło, w USA i innych krajach wybuchła ogromna panika, sparaliżowano funkcjonowanie amerykańskiej poczty, pojawiło się też, i pojawia po dziś dzień, wiele fałszywych alarmów. Po kilku latach śledztwa za podejrzanego uznano Bruce’a E. Ivinsa, mikrobiologa z wojskowego laboratorium⁴³; ten jednak, nim doszło do zatrzymania,

⁴¹ W 1952 r. Korea Północna i Chiny oskarżyły USA o użycie broni biologicznej (bakterii dżumy, węgliku i cholery). Amerykanie oskarżenie odrzucili, międzynarodowa komisja potwierdziła, że do użycia broni jednak mogło dojść, ale sprawa ostatecznie nie została jednoznacznie wyjaśniona. K. Langbein, Ch. Skalnik, I. Smolek, *Bioterroryzm...*, wyd. cyt., s. 88–89.

⁴² Zabić próbowano też drugiego emigranta, ten jednak ocalał. K. Langbein, Ch. Skalnik, I. Smolek, *Bioterroryzm...*, wyd. cyt., s. 145.

⁴³ Początkowo o zamachy oskarżano innego specjalistę od broni biologicznej z tego samego laboratorium; po samobójstwie Ivinsa został on oczyszczony z zarzutów i wywalczył milionowe odszkodowania od rządu USA i niektórych mediów. Zob. S. Shane, E. Lightblau, *Scientist is paid millions by U.S. in anthrax suit*, <http://www.nytimes.com/2008/06/28/washington/28hatfill.html?_r=2&ref=todayspaper&oref=slogin&>, 10 sierpnia 2017 r.

popęłił samobójstwo. Ivins nie miał żadnych związków z islamem, według opinii jego psychoterapeuty i niektórych znajomych był jednak socjopata, osobą mściwą i zdolną do zabójstwa; szczególny gniew budziło w nim lekceważące traktowanie go⁴⁴. Bakterię zidentyfikowano jako pochodzącą z laboratorium, w którym pracował Ivins, ale dostęp do laboratorium miało ponad 400 osób. Część naukowców ma wątpliwości co do winy Ivinsa, główny zarzut zawiera się w braku sensownego motywu i w wątpliwościach, czy jako biolog, specjalista od szczepionek, potrafiłby sporządzić z patogenu tak drobny proszek, jaki był w listach⁴⁵. Choć bowiem zdobycie patogenów bywa możliwe, stworzenie z nich broni, rozprowadzenie tak, by zaraził jak najwięcej osób, stanowi o wiele większą trudność. Skażenie „ręczne” (jak to czyniła sekta Rajneesha) bywa żmudne i mało efektywne. Żywe organizmy, zwłaszcza w aerozolah wodnych są nietrwałe, wrażliwe na temperaturę, światło itp.⁴⁶ Bardziej odporne są tzw. aerozole suche, ale w ich wypadku problemem staje się przetworzenie drobnoustrojów na cząsteczki wystarczająco drobne, by dotrzeć do płuc. Poza tym epidemie mogą wymknąć się spod kontroli i zaatakować „swoich”—nie tylko zamachowców, którzy być może pogodziliby się z poświęceniem życia, ale i wszystkich, w których imieniu zamach byłby dokonany⁴⁷. Nie da się jednak wykluczyć wyprodukowania w przyszłości „broni celowanej”, patogenów atakujących jedynie konkretne rasy czy grupy etniczne, ludzi o wybranych genach⁴⁸. Warto napomknąć o przestępcach rozmyślnie zarażających innych chorobą, na którą sami cierpią. Najczęściej ujawniane są takie sprawy dotyczące infekcji szerzących się drogą płciową, a głównym motywem bywa chęć zemsty na osobie obwinianej za chorobę czy też na społeczeństwie i jego w jakiś sposób uprzywilejowanych przedstawicielach lub przedstawicielkach. W przypadku chorób szerzących się drogą kropelkową czy pokarmową, a typowych dla danego regionu (np. grypa czy infekcje układu pokarmowego w Polsce), istnieje możliwość, że celowe użycie patogenów zdarza się, ale umyka

⁴⁴ Md Frederick, *Ivins case reignites debate on anthrax*, „Los Angeles Times”, <<http://www.latimes.com/bal-te.anthrax03aug03,0,3970920.story#axzz2igX-1elEw>>, 10 sierpnia 2017 r.

⁴⁵ S. Shane, E. Lightblau, *Scientist's suicide linked to anthrax inquiry*, „The New York Times”, <<http://www.nytimes.com/2008/08/02/washington/02anthrax.html?pagewanted=2#>>, 10 sierpnia 2017 r.

⁴⁶ Między innymi stąd bierze się zainteresowanie grup terrorystycznych toksynami, głównie rycyną i botuliną — są trwalsze i bardziej przewidywalne niż patogeny. Zainteresowane tymi substancjami bywały ekstremistyczne jednostki i organizacje prawicowe w USA, z tym, że zainteresowanie to nie przekroczyło faz planowania i przygotowań. Zob. *Beyond anthrax: extremism and the bioterrorism threat*, <<https://www.adl.org/news/article/beyond-anthrax-extremists-and-the-bioterrorism-threat>>, 23 sierpnia 2017 r.

⁴⁷ Być może dlatego mniej oporów przed zastosowaniem broni biologicznej mogą mieć sprawcy motywowani religiami, milenaryści działający w intencji przyspieszenia końca świata.

⁴⁸ Broń biologiczna nie zawsze wymierzona jest w ludzi; przez pewien czas USA rozważały wyprodukowanie „celowanej” broni biologicznej, chorobotwórczego grzyba, który by atakował krzewy koki. Z pomysłu zrezygnowano ze względu na brak gwarancji że wyhodowany grzyb nie zaatakuje i innych roślin.

niezauważone, brane za przypadkowe zdarzenie tak, jak to się stało w wypadku salmonelli w The Dalles.

Broń chemiczna

Broń chemiczną stanowią bojowe środki trujące oraz środki ich przeniesienia⁴⁹. Mogą nią być albo bojowe środki trujące, nieużywane do innych celów, albo środki podwójnego przeznaczenia, stosowane też jako surowce w przemyśle (np. chlor, cyjanowodór czy fosgen⁵⁰). Jest to najbardziej rozpowszechnione narzędzie masowej zagłady, stosunkowo niedrogie i dostępne ze względu na podwójne zastosowanie. Możliwe jest również użycie środków improwizowanych: w rolnictwie czy przemyśle wykorzystuje się przecież także wiele innych zabójczych substancji: środki owado- i chwastobójcze, spirytus metylowy, cyjanki itp.

Wykorzystywanie trucizn wobec większych grup, zazwyczaj rywali politycznych i wojskowych, odnotowywano już przed wiekami⁵¹. Podczas I wojny światowej zastosowano jednak gazy bojowe do działań wojennych na rzeczywiście masową skalę. Słynny atak pod Ypres nie był jedyny; oficjalne dane wskazują że od broni chemicznej od 1915 do 1918 r. zginęło około 85 tys. osób. Lista incydentów z użyciem broni chemicznej w następnych latach jest długa; wykorzystywano je nie tylko na polach bitew (np. wojna iracko-irańska), ale i do ludobójstwa (Niemcy hitlerowskie), zwalczania ugrupowań partyzanckich poprzez niszczenie sprzyjającego im środowiska (wykorzystanie defoliantów w Indochinach przez USA).

Wśród chemicznych ataków terrorystycznych szczególnie ponurą sławę zdobył zamach wspomianej już wcześniej synkretycznej sekty milenarystycznej Aum Shinrikyō (Najwyższa Prawda) Shōkō Asahary, przeprowadzony w 1995 r. w tokijskim metrze przy pomocy sarinu. Śmierć poniosło 12 osób, a blisko 6 tys. odniosło poważne obrażenia. Gaz został umieszczony w butelkach i pudełkach śniadaniowych, wniesionych do wagonów trzech linii metra pociągów zmierzających do stacji Kasumigaseki w dzielnicy rządowej. O umówionym dokładnie czasie sprawcy przebili pakunki parasolami, pozostawiając je w wagonach pełnych pasażerów. Jak się okazało, sekta dysponowała chemikaliami pozwalającymi na wyprodukowanie trucizny zdolnej zabić do 4 milionów ludzi. Po tokijskim ataku wyszło na jaw, że już wcześniej, w 1984 r., to samo ugrupowanie dokonało zamachu przy użyciu sarinu w miejscowości Matsumoto, powodując śmierć 8 osób i obrażenia u około dwustu⁵². Policja

⁴⁹ A. Krupa (red. prowadzący), *Encyklopedia wojskowa...*, wyd. cyt., s. 112.

⁵⁰ Fosgen służy jako surowiec do wyrobu farb i np. pianki poliuretanowej.

⁵¹ W 1842 r. w australijskim Kilcoy biali osadnicy aby pozbyć się zamieszkujących okolicę Aborygenów podarowali im mąkę ze strychniną; zmarło wówczas 30–60 osób.

⁵² Atak w Matsumoto nie tylko był bojową próbą z sarinem, ale miał też charakter zemsty — lokalna ludność skutecznie protestowała przeciwko założeniu w mieście biura i fabryki sekty, szczególnym obiektem nienawiści i celem zamachu stali

nie zidentyfikowawszy sarinu skupiła się wówczas na fałszywym wątku, doszukując się sprawcy w mężu jednej z ofiar, u którego w domu wykryto dużą ilość pestycydów⁵³. W kwietniu 1946 r. członkowie organizacji Nakam, stworzonej przez grupę ocalałych z Holokaustu żydowskich partyzantów z Europy Wschodniej, włamali się do piekarni zaopatrującej w chleb obóz dla niemieckich jeńców wojennych w Langwasser koło Norymbergi i zatruli część chleba arsenikiem. Ponad 2200 osób zostało wówczas poszkodowanych (dane na temat liczby ofiar śmiertelnych są sprzeczne, podaje się liczby od 0 do 300). Grupa planowała też zatrucie wody w wodociągach największych miast niemieckich tak, by w zemście za 6 milionów zamordowanych w Holokauście Żydów zabić 6 milionów Niemców, ale wycofała się z tego zamiaru⁵⁴. Do dziś tajemnicą pozostaje charakter i sprawca tak zwanych tylenolowych zabójstw z Chicago z 1981 r. Siedem osób zmarło wówczas po zażyciu kapsułek środka przeciwbólowego, zatrutych cyjankiem (opakowania zawierające wymieszaną z innymi spreparowaną kapsułkę prawdopodobnie podrzucano w aptekach, gdzie sprzedawane były w wolnym dostępie). Nie wiadomo, czy było to działanie masowego zabójcy, akt terroru czy niedoszła próba wymuszenia okupu od producenta⁵⁵.

Wiele ofiar można też przypisać posługującym się środkami chemicznymi zabójcom masowym. W 2002 r. w miejscowości Nanjing we wschodnich Chinach ponad 300 osób zostało poszkodowanych (z czego 49 zmarło) w wyniku ataku dokonanego za pomocą trutki na szczury. Cheng Zengping, właściciel sklepiku z przekąskami, zatrul żywność w sklepiku prowadzonym przez kuzyna z zazdrości o biznesowy sukces krewnego. Sprawca wpadł w popłoch, widząc skalę śmierci, próbował wyjechać z miasta i tym się zdradził. Został ujęty w trakcie ucieczki, skazany na śmierć i stracony. Nie był to pierwszy przypadek zamachu przy pomocy tej trucizny na tle porachunków biznesowych czy osobistych w Chinach⁵⁶.

W Japonii Masumi Hayashi, agent ubezpieczeniowy, podczas letniego festiwalu w Wakayama w 1998 r. podrzuciła ponad kilogram arsenu do kotła

się dla Shōkō Asahary trzej sędziowie prowadzący spór o nieruchomości, w której stroną była Najwyższa Prawda.

⁵³ P. Murphy, *The man accused of poisoning Matsumoto's civilians*, <<https://www.japantimes.co.jp/news/2014/06/21/national/history/man-accused-poisoning-matsumotos-civilians/#.Wrk63JcuCM8>>, 26 marca 2018 r.

⁵⁴ Zob. T. Segev, *The Seventh Million. The Israelis and the Holocaust*, New York 1993, s. 140–152.

⁵⁵ *The Tylenol crisis, 1982*, <<http://iml.jou.ufl.edu/projects/Fall02/Susi/tylenol.htm>>, 24 sierpnia 2017 r. Jedna osoba została skazana za wymuszenie okupu w tej sprawie, ale nie znaleziono dowodu, by to ona zatruli kapsułki; prawdopodobnie skorzystała z okazji. Po tym wydarzeniu producenci leków, a także środków spożywczych, zaczęli stosować hermetyczne zabezpieczenia opakowań.

⁵⁶ Trucizna ta zwana *dushuqiang*, bardzo silna, jest zakazana od połowy lat 90, ale wciąż można ją kupić od nielegalnych producentów. *Chinese police arrest man as poisoning death toll rises to 49*, "The Guardian", <<http://www.theguardian.com/world/2002/sep/17/china>>, 10 sierpnia 2017 r.

z curry przygotowywanym dla uczestników uroczystości. Cztery osoby zmarły, dalsze 63 poważnie się pochorowały⁵⁷. Masumi w czasie procesu nie przyznała się do winy. Dowodem była znaleziona w jej domu trucizna identyczna z użytą w zamachu (jej mąż wcześniej zajmował się eksterminacją owadów), ponadto była widziana w pobliżu w kotła z curry. Co do motywów, prawdopodobnie były dwa: zemsta (uważała, że niektórzy sąsiedzi odtrącaли ją towarzysko) i wyłudzenie ubezpieczenia — po zatrzymaniu wyszło na jaw, że wcześniej usiłowała zabić 3 osoby, którym sprzedawała polisy ubezpieczeniowe z sobą jako beneficjentem. Mieszanka chęci zysku i nienawiści do ludzi pchnęła do działania seryjną i zarazem masową zabójczynię z Ukrainy — Tamarę Iwaniutina. Zabójstw dokonywała przy pomocy roztworu Clericiego (oparty na talu środek używany w geologii i przemyśle jubilerskim), wyproszonego pod pretekstem konieczności tępienia szkodników od znajomej, zatrudnionej w instytucie geologicznym. Iwaniutina przyjęła pracę pomywaczki w szkolnej stołówce w Kijowie, by mieć dostęp do dużych ilości resztek stołówkowej żywności dla hodowanych przez siebie zwierząt. Starła się pojedynczo eliminować osoby, które utrudniały jej proceder (dietetyczka, kierowca samochodu dostawczego), a także osoby, które ją denerwowały — prawdopodobnie otruła 2 uczniów, którzy odmówili jej pomocy w przenoszeniu stołów. Pewnego dnia dodała trucizny do stołówkowego kotła. Dwoje dzieci umarło, kilkadziesiąt trafiło do szpitali, a lekarze długo nie mogli się zorientować, co właściwie się zdarzyło. W śledztwie Iwaniutina tłumaczyła, że trucizny dodała do jedzenia, by masowym zatruciem skompromitować kierownika stołówki, którego zresztą istotnie po zdarzeniu zwolniono z pracy. Okazało się, że z roztworu Clericiego korzystali też rodzice Iwaniutinej (pozbyli się m.in. narzuconego im współlokatora) i siostra (zabiła męża). I Iwaniutina, i jej krewni zabili wcześniej dużą liczbę „przeszkadzających im” kotów i psów należących do sąsiadów. Iwaniutina oskarżono o 9 zabójstw z premedytacją i 20 usiłowań zabójstwa, skazano na śmierć i stracono⁵⁸.

Śmierć na masową skalę sprowadzają też czasem przestępcy ekonomiczni, obniżający sobie koszty produkcji poprzez zastosowanie tańszych, szkodliwych czy wręcz trujących składników. Dzięki surowym przepisom sanitarnym i nadzorowi nad ich przestrzeganiem podobne wypadki w krajach rozwiniętych zdarzają się coraz rzadziej, ale dochodzi do nich przy produkcji nielegalnej, np. alkoholu. Prym wiedzie tu metanol; jego użycie spowodowało jedno z większych masowych zatruc ostatnich lat w Europie (co najmniej 47 ofiar śmiertelnych w Czechach, 3 w Polsce i na Słowacji)⁵⁹. Na Zachód dotarły też, choć

⁵⁷ *Japan's 'curry killer' sentenced to death*, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/2564865.stm>>, 10 sierpnia 2017 r.

⁵⁸ *Двенадцать главных управлений Украины*, <<http://www.segodnya.ua/ukraine/dvenadtsat-hlavnnykh-otpravlenij-ukrainy.html>>, 9 sierpnia 2017 r.

⁵⁹ *Rośnie liczba ofiar zatrucia alkoholem w Czechach*, <<https://wiadomosci.wp.pl/rosnie-liczba-ofiar-zatrucia-alkoholem-metylowym-w-czechach-6031548067169409a>>; *Metanolová aféra: 47 mrtvých a na 120 různých postižených lidí*, <<https://www.denik.cz/moravskoslezsky-kraj/zabijak-jmenem-metanol-rok-pote-20130903-q2fe.html>>; <<http://www.denik.cz/moravskoslezsky-kraj/zabijak-jmenem-metanol-rok-pote-20130903-q2fe.html>>, 9 sierpnia 2017 r.

w niewielkiej skali, następstwa innej bardzo głośnej afery ostatnich lat, słynnej nie tyle ze względu na liczbę ofiar śmiertelnych, ile na fakt, że najsilniej zostały nią dotknięte niemowlęta, był to tzw. chiński skandal melaminowy z 2008 r.; aby zamaskować rozważanie mleka, producenci dodawali do niego proszek melaminowy (tworzywo sztuczne); powodowało to uszkodzenia nerek⁶⁰. Największe stężenie melaminy odkryto w mleku w proszku produkowanym na rynek chiński, ale zawierały ją również niektóre artykuły produkowane z dodatkiem tego mleka, przeznaczone na eksport. Ryzyko masowych zatruc niosą też niektóre próby wymuszenia okupu od producentów, kiedy sprawcy dokonują skażeń w celu udowodnienia, że są w stanie to uczynić. I wreszcie — środki chemiczne bywają narzędziem wykorzystywanym przez seryjnych zabójców. Sięgając po nie sprawcy na ogół dążą do rozdzielenia w czasie momentu użycia trucizny i pojawienia się objawów zatrucia i w następstwie śmierci ofiary, co czasem utrudnia czy wręcz uniemożliwia zidentyfikowanie przestępcy, zwłaszcza, gdy brak widocznych korzyści ze zbrodni⁶¹. Specyficznym rodzajem takich seryjnych zabójców, rzadkim, ale szczególnie boleśnie oddziałującym na poczucie bezpieczeństwa lokalnych społeczności, okazuje się personel medyczny: sanitariusze, pielęgniarki czy lekarze. Wyjątkowo dramatyczny przykład podobnej sprawy pochodzi z Polski. To afera „łowców skór”, ujawniona w 2002 r. w wyniku śledztwa dziennikarskiego, które początkowo miało dotyczyć łapówek płaconych przez właścicieli firm pogrzebowych sanitariuszom i lekarzom łódzkiego pogotowia ratunkowego za przekazywanie informacji o zgonach. W trakcie badania sprawy wyszło na jaw, że niektórzy pracownicy pogotowia nie tylko czerpali zyski z informowania o śmierci, ale i sami śmierć powodowali, podając pacjentom lek zwiotczający mięśnie, w tym mięśnie oddechowe. Udowodniono zabójstwo 5 osób, prawomocnym wyrokiem skazano 2 sanitariuszy i 2 lekarzy. Kilkudziesięciu pracowników pogotowia i firm pogrzebowych było oskarżonych o handel informacjami o zgonach (5 osób skazano) jednak wiele spraw umorzono z braku dowodów. Do ujawnienia wątku pavalonu, owego leku zwiotczającego, przyczyniło się porównanie ilości medykamentu wydawanego załogom karettek z aptek pogotowia z liczbą procedur intubowania, przy których lek był przydatny. Powiadomieni o sprawie policjanci z CBS początkowo traktowali oskarżenie z głębokim niedowierzaniem⁶².

⁶⁰ WHO, *Questions and answers on melamine*, <<http://www.who.int/csr/media/faq/QAmelamine/en/>>, 9 sierpnia 2017 r. Rok wcześniej w wyniku fałszowania melaminą chińskiego glutenu, wykorzystywanego następnie do produkcji popularnych amerykańskich i innych marek karm dla zwierząt życie straciło wiele psów i kotów w Kanadzie, USA i Europie.

⁶¹ Niekiedy sprawcy mogą używać szybko działających środków chemicznych, dążąc do błyskawicznej i pewnej śmierci ofiary; w ten sposób (aplikowanym do nosa aerozolem z cyjanku potasu) posługiwał się na przykład słynny zabójca na zlecenie pracujący w USA dla rodziny Gambino, Richard Kukliński ps. „Ice-man”. Zob. D. Martin, *Richard Kuklinski, 70, a Killer of Many People and Many Ways, Dies*, „The New York Times”, <http://www.nytimes.com/2006/03/09/nyregion/09kuklinski.html?_r=0>, 26 sierpnia 2017 r.

⁶² K. Turecki, *10 lat od afery łowców skór, śledztwo trwa*, <<https://lodz.onet.pl/10-lat-od-afery-lowcow-skor-sledztwo-trwa/sh1jq>>, 23 sierpnia 2017 r. Nie wyjaśniono

Obok chęci zysku motywem, jakim kierują się seryjni zabójcy w białych kitlach bywa chęć wykazania się sprawnością i poświęceniem w ratowaniu pacjentów (na których wcześniej sami sprawcy sprowadzili zagrożenie). Niemiecka policja wyjaśnia właśnie sprawę kierującego się tym motywem pielęgniarka Nielsa Högla, skazanego już za 2 medyczne zabójstwa i podejrzanego o ponad 80 innych⁶³. Podobnym motywem kierowała się Genene Anne Jones, pielęgniarka pediatriczna z USA, która lekami powodowała załamanie funkcji życiowych u dzieci na oddziale, a potem dzieci te reanimowała. Udowodniono jej jedno zabójstwo, ale uważa się, że mogła dokonać kilkunastu, może nawet kilkudziesięciu. Sprawa jest nie do wyjaśnienia, zarząd szpitala najpierw nie reagował na nadumieralność pacjentów Jones, a po ujawnieniu sprawy początkowo ukrył, a następnie zniszczył całą dokumentację medyczną pacjentów⁶⁴.

Za swego rodzaju medycznego „rekordzistę” uważany jest dr Harold Shipman z Wielkiej Brytanii, który w ciągu 28 lat kariery zawodowej zabił zastrzykami substancji przeciwbólowych przynajmniej 215 swoich pacjentek. W jego wypadku motyw zabójstw pozostaje niewyjaśniony; do wykrycia przyczyniły się wątpliwości córki jedynej z ofiar, w której przypadku pojawił się wątek finansowy (próba przejęcia spadku). Shipman swoich motywów nie wyjaśnił, w więzieniu popełnił samobójstwo⁶⁵.

Wnioski

Niekonwencjonalnymi środkami rażenia mogą się posłużyć nie tylko terroryści, motywowani polityką czy ideologią, ale i osoby, których do działania pcha chęć zemsty za krzywdy faktyczne czy domniemane, choroba psychiczna a nawet chęć zysku. Często sprawcy mogą działać więc samotnie lub w niewielkich, niezwracających uwagi otoczenia grupach rodzinnych lub koleżeńskich, trudnych do infiltracji ze względu na daleko posuniętą hermetyczność. Co można zrobić, by utrudnić lub uniemożliwić taki atak?

wątku nadmiernego zużycia przez różne załogi karetek innego potencjalnie śmiertelnego leku — chlorku potasu.

⁶³ J. Huggler, *Nurse who gave patients overdose could be Germany's worst serial killer since Second World War*, "The Telegraph", <<http://www.telegraph.co.uk/news/2017/08/28/nurse-gave-patients-overdose-could-germanys-worst-serial-killer/>>, 23 sierpnia 2017.

⁶⁴ C. Schwartz, *Genene Jones, Serial Baby Killer, Scheduled For Early Release In Texas*, "The Huffington Post", <http://www.huffingtonpost.com/2011/02/24/genene-jones-serial-baby-killer-early-release_n_828023.html>, 23 sierpnia 2017 r.

⁶⁵ Nadumieralność pacjentek dr. Shipmana (ofiarami były wyłącznie panie w wieku zaawansowanym średnim i starsze) została wcześniej zauważona przez lokalnego przedsiębiorcę pogrzebowego i lekarkę, z którą zabójca pracował, ale powiadomiona policja zbadała sprawę jedynie powierzchownie, na podstawie dokumentów, które Shipman, jak się później okazało, przerobił. Harold Shipman Biography. *Murderer Doctor (1946–2004)*, <<https://www.biography.com/people/harold-shipman-17169712>>, 28 sierpnia 2017 r.

1. Tylko rozbudowane i bogate ugrupowania terrorystyczne, dysponujące bazami położonymi na bezpiecznym terenie podejmują produkcję tradycyjnej broni masowego rażenia. Sprawcy na ogół korzystają z takich środków, które łatwo jest im zdobyć. Najczęściej są to środki chemiczne; nie te bojowe (chyba, żeby sprawca miał dostęp do zasobów wojskowych), ale materiały podwójnego przeznaczenia czy wręcz trucizny o pokojowym przeznaczeniu. Działania zapobiegawcze dotyczące tego wymiaru zagrożenia to m.in. nadzór i kontrola nad obiegiem substancji, które mogłyby zostać wykorzystane przez przestępców; ściśle reguły przechowywania, użycia, transportu i utylizacji, a także zastępowanie wykorzystywanych w przemyśle, medycynie czy rolnictwie groźnych substancji czy urządzeń, słabszymi, bezpieczniejszymi⁶⁶.
2. Kolejnym sposobem zapobiegania atakom jest tworzenie barier w szeregach skażeń i zakażeń poprzez ograniczanie dostępu osobom nieupoważnionym do miejsc takich jak wodociągi, kuchnie zbiorowego żywienia; stosowanie w handlu i transporcie hermetycznie zamykanych pojemników z żywnością czy lekami.
3. Istotnym przedsięwzięciem zmniejszającym podatność na atak niekonwencjonalnymi środkami rażenia jest systematyczne szkolenie służb emergency, w tym Policji i służb medycznych, na temat możliwych zagrożeń, rozpoznawania ich, a także przygotowanie planów i wyposażenia na wypadek najbardziej prawdopodobnych zdarzeń. W wielu z opisywanych powyżej spraw intencjonalne działania uznawano za zbieg okoliczności, mimo dowodów negowano skargi osób podejrzewających zamach.
4. Warto systematycznie monitorować i analizować statystyki zachorowań i zgonów oraz wyjaśniać odchylenia od normy.
5. Część sprawców przed użyciem środków rażenia przeciwko ludziom atakowało zwierzęta, zarówno wypróbując swą broń, jak i samemu przyzwyczajając się do zabijania. Warto zwracać uwagę na sprawy, zwłaszcza powtarzające się, gdy ofiarami padają zwierzęta.
6. Istotną sprawą byłoby zbadanie, czy istnieją jakieś cechy psychologiczne wspólne dla opisywanych sprawców. Na pierwszy rzut oka da się zauważyć dwie: korzystający z niekonwencjonalnych środków rażenia na ogół nie mają inklinacji samobójczych (korzystają z takich sposobów ataku, który pozwoliłby im pozostać niezidentyfikowanymi i uniknąć kary; za to ujęci/osadzeni nierzadko popełniają samobójstwo). Drugą cechą charakterystyczną dla wielu opisów sprawców jest arogancja okazywana otoczeniu (określenie to przewija się w opiniach znajomych na temat większości opisywanych sprawców). Nawet organizacje, które skłonne były posłużyć się

⁶⁶ I tak w krajach rozwiniętych odchodzi się na przykład od stosowania w urządzeniach medycznych groźnych izotopów: strontu 90 i cezu 137; UE zakazuje stosowania szczególnie niebezpiecznych dla ludzi i środowiska środków ochrony roślin (np. nieselektywnego herbicydu o nazwie parakwat). Mimo środków ostrożności trzeba mieć świadomość, że materiały niebezpieczne bywają wyносzone z przechowujących je instytucji; podczas pisania niniejszego artykułu autorka trafiła na przykład na jednym z forów dyskusyjnych na wymianę doświadczeń nt. zwalczania kretów przemysłowym fosgenem.

bronią masowego rażenia niespodziewanie często cechowały: charyzmatyczne przywództwo oraz paranoja i mania wielkości⁶⁷.

Jak widać, choć zagrożenie niekonwencjonalnymi środkami rażenia w Polsce jest niewielkie, to jednak istnieje. By im zapobiec, konieczne są nie tylko działania sił odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny w kraju, ale i stały monitoring oraz przygotowanie społeczności lokalnych i ich instytucji, takich jak na przykład obrona cywilna czy służba zdrowia.

Słowa kluczowe: niekonwencjonalne środki rażenia, broń radiologiczna, broń biologiczna, broń chemiczna, terroryzm, wielokrotne zabójstwo, bezpieczeństwo społeczności lokalnych

Keywords: non-conventional weapons of mass destruction, radiological weapons, biological weapons, chemical weapons, terrorism, mass murder, spree-murder, serial murder, local communities safety

Streszczenie: Mimo że zagadnieniu ataków dokonanych przy użyciu broni radiologicznej, biologicznej czy chemicznej nie poświęcamy wiele uwagi, w obecnych burzliwych czasach lokalne społeczności mogą paść ich ofiarą. Można znaleźć przykłady takich zamachów w przeszłości, a sprawcami byli nie tylko terroryści napędzani ideologią, ale i wielokrotni zabójcy, a nawet przestępcy kryminalni. Analizując poszczególne przypadki, można znaleźć szereg cech wspólnych u sprawców (często najpierw testują oni swoją broń na zwierzętach, zazwyczaj używają łatwo dostępnych im środków i sposobów ataku, wydają się też zdradzać pewne podobieństwa osobowości). Wśród działań, które mogą zwiększyć bezpieczeństwo lokalnych społeczności są między innymi: odpowiedzialność, ochrona niebezpiecznych materiałów radiologicznych, biologicznych i chemicznych podczas wykorzystywania, przechowywania i transportu, ochrona wrażliwych punktów infrastruktury, szkolenia, wrażliwość na sygnały użycia BMR, unikanie lekceważenia przypadków prawdopodobnego trucia zwierząt.

Summary: Although we seem not to tend to pay much attention to this threat, in our turbulent times local communities may face an attack realized with radiological, biological or chemical weapons, especially improvised ones. There are examples of such cases from past; assaults being committed not only by terrorist driven by ideological motives, but also by mass murderers, spree-murderers, serial killers or even economical criminals. Certain similarities in those cases can be found (quite often before attack on people they test their weapons on animals, offenders usually use resources and way of dissemination easily accessible for them; they seem to have certain personality characteristics in common), so certain countermeasures can be taken to assure local communities safety: accountability and protection of dangerous biological, chemical and radioactive materials in use, storage and transport; protection of vulnerable points of infrastructure; training, sensitivity for signs of WMD use and not despising cases of possible poisoning animals in vicinity.

⁶⁷ J.B. Tucker, *Historical trends related to bioterrorism: an empirical analysis*, <<http://web.archive.org/web/20071113091607/http://www.cdc.gov/ncidod/eid/vol5no4/tucker.htm>>, 24 sierpnia 2017 r.